

HOC AUDIUI HIC ESSE FACTUM HERI UESPERI

Christian IV's oplevelser i sommeren 1588

Af Bent Christensen og Chr. Gorm Tortzen

hoc audiui hic esse factum heri uesperi: The Adventures of King Christian IV in the Summer of 1588: From his seventh to his fourteenth year, Christian IV (1577–1648) wrote more than 800 Latin exercises to his preceptor, Hans Mikkelsen (1538–1601). They are formed as short essays or letters addressed to his teacher, fellow students and other associates, and give an interesting documentation of the didactic principles of Mikkelsen (based on those developed by the German reformator Johannes Sturm) and a vivid and charming picture of the life and thoughts of the royal child, striving to master the difficult conversational Latin he would need in his future rôle as King of Denmark and Norway &c. The article also discusses some editorial problems of a future edition of the Liber Compositionis Christiani Principis.

I 1989 skrev to unge filologer, Karen Skovgaard-Petersen og Peter Zeeberg en anmeldelse¹ af *Liber Compositionum: Christian IV's latinske brevstile 1591–1593*, som undertegnede i samarbejde med en række latinkolleger i gymnasieskolen havde udgivet i anledning af 400 året for Christian IV's proformaovertagelse af magten efter sin far.²

Anmeldelsen slog med stor præcision ned på svage punkter i fremstillingen af den uddannelseshistoriske del af indledningen (og på en række andre punkter), men grundlæggende var de to anmeldere positive over for udgivelsen, der var blevet til under stort hastværk på godt syv måneder og lige nåede at komme med iblandt jubelårets mange udgivelser.

Bogen indeholder 194 korte opsatser skrevet på latin af den 14–17årige prins Christian og rettet af hans lærer Hans Mikkelsen (d. 1601).³ Mikkelsen var i 1583 blevet indkaldt som *præceptor* af Frederik II efter at have studeret

¹ Skovgaard-Petersen & Zeeberg 1989.

² Tortzen m.fl. (eds.) 1988.

³ Rørdam 1872–1873.

de nyeste reformationspædagogiske teorier hos Johannes Sturm i Strasbourg, og i prinsens besvarelser er det let at se, at der går en lige linje fra Sturms teori til den praktiske udførelse i stilene, som afleveres to–tre gange ugentligt og altid fylder omkring én side. Formålet med undervisningen er helt tydeligt at opnå især mundtlig kompetence i brugslatin, hvilket den voksne Christian til fulde viste over for både udlændinge og danske. Nogle stile er formet som breve stilet til (som regel anonyme) venner og til Mikkelsen, mens andre er en slags genfortællinger eller essays over et opgivet emne (anmelderne brød sig ikke om ordet essay).

Håndskriftet (c) befinder sig på Det Kongelige Bibliotek, Kongehusets Arkiv, og først et stykke hen i vores arbejde med at transskribere og oversætte teksterne gik det op for os, at der på Rigsarkivet befinder sig en forgænger (b), der omfatter ikke mindre end 668 opgaver, hvoraf 387 både er på dansk og latin. Den ældste dato i bogen er 1. 1. 1584 (Christian er næsten syv år), den sidste er 5. 11. 1591. Mange stile er i begyndelsen formet som korte notitser til klassekammerater (særligt til Henrik Friis) og til lillebror, hertug Ulrik, men ellers ligner de senere dele af den ældre bog den yngre meget med blandingen af breve og korte, ofte moralske opsatser eller essays. I håndskrift b kan vi følge skriveprocessen meget tættere end i c: først skrives det danske forlæg på en venstreside, derefter den latinske oversættelse overfor. Mens der ikke er rettelser i det danske forlæg, vrimler det med små og ofte næsten usynlige rettelser fra Mikkelsens hånd i den latinske tekst.⁴

Faktisk gik vi allerede i 1989 i gang med at transskribere håndskrift b, men mange andre ting kom i vejen, og først for nylig har vi taget fat på det gamle, halvfærdige materiale igen, som vi sysler med at udgive sammen med en mere færdig genudgivelse af håndskrift c. For at vise det store potentiale, som ligger i den aldrig publicerede stilebog,⁵ præsenterer vi her en smagsprøve hentet fra opgaverne i sommeren 1588, som efter vores mening er en glimrende illustration af den enestående mulighed, stilene giver for at følge den 11-årige, nu faderløse prins og hans tanker om verden omkring ham.

Samtidig giver det anledning til nogle overvejelser over, hvordan en sådan udgave skal laves. I 1988 var der kun én mulighed, en trykt bog, men i dag

⁴ Molbech 1850.

⁵ Bricka & Fridericia 1878–1891. I forordet til brevudgavens bind 1, s. IV skriver udgiverne: ‘Der kunde for Christian IV’s unge Aar have været medtaget en stor Mængde Breve, hvis hans Stilebøger vare blevne benyttede som Kilde. Efter Molbechs Beskrivelse af disse indeholde de 875 Udarbejdelser, for største Delen i Brevform, strækkende sig over Tidsrummet 1584–93. Men da der, i alt Fald for den største Dels Vedkommende, kan tvivles om, hvorvidt disse Stile i Brevform nogensinde have været virkelige Breve, have vi ligesom Molbech i sin Udgave maattet lade dem ligge. Hertil kommer, at samlede vilde de optage altfor megen Plads i en Udgave af hans Breve, og et vilkaarligt Udvalg af dem vilde ikke høre hjemme i et Værk, der ellers netop lægger an paa Bestemthed i Afgrænsningen.’

vil en digital udgave være langt at foretrække, fordi den vil gøre videre studier i stilene meget lettere. Hvis man ser bort fra indledninger, indices og den slags, kunne udgaven indeholde:

- det danske forlæg i diplomatarisk gengivelse (i håndskrift b, for de første 387 stiles vedkommende)
- den latinske oversættelse i diplomatarisk gengivelse i den form, som stilen blev afleveret i
- en afdækning og registrering af de rettelser, som Hans Mikkelsen har foretaget (udformet som et tekstkritisk apparat, hvor *C* angiver prins Christians formulering og stavemåde og *M* magister Hans Mikkelsens rettelser)
- en facsimile af håndskriftet, som dokumenterer og tydeliggør rettelserne
- en dansk oversættelse af de udelukkende latinske stile
- en engelsk oversættelse eller regest af alle stile
- en kortfattet kommentar, der undersøger, hvem eller hvad de nævnte personer, begivenheder, refererede værker er, hvorfra brevene er afsendt, og hvem de kan være stilet til osv.
- ordforklaringer

Så langt er vi på ingen måde, og som man vil kunne se af ønskelisten, er der mange komplicerede spørgsmål at tage stilling til.⁶

De otte brevstile, vi her fremlægger, er ikke dateret, men må efter oplysningerne om Den spanske Armada (brev 339⁷) være skrevet kort efter den 8. august 1588. Knivstikkeriet i Hillerød (337) tyder på, at brevet er skrevet på Frederiksborg (eller på Hillerødsholm?).

I de syv breve bliver følgende personer omtalt: Plietz (ukendt⁸), Hans Mikkelsen, dronning Sophie, en ung Below, formentlig en søn af mecklenborgeren, rigsråden Henrik Below (to af døtrene blev 'lærde kvinder'), Christopher Knoff (d. 1611), hofprædikant, Henrik Ramel (d. 1610), hofmester for prins Christian 1583–90, klassekammeraten Henrik Friis (f. 1576), formentlig Henrik Huitfeldt (f. 1583), opdraget sammen med prins Hans (f. 1583),⁹ Gert Rantzau (1558–1627), lensmand på Kronborg 1584–90, Henrik Rantzau (1526–98), statholder i Hertugdømmerne, ejer af det håndskrift med Albert af Stades *Chronicon*, der udgaves i 1587 af Reiner Reineck, og som Christian gerne vil låne af sin lærer.

⁶ Vi har allerede fået god hjælp til at få afklaret vores ønsker fra Thomas Hansen og Finn Gredal Jensen, fra Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, der om nogen ved noget om digitale udgivelser.

⁷ Molbechs nummerering.

⁸ Molbech foreslår at læse Pless, dog uden at identificere personen.

⁹ Andersen 1971.

Liber Compositionum 336–343

336.

Jeg haffde tenckt / mig vdi denne vg
ge skulle vist haffde foet att vide aff dig /
huor det nu gaar y den sted du est /
men hertil er ingen brefdrager kommen
fraa dig huor for ieg endnu foruenther
dennem huer dag / att dy kunde forkønde
mig om dñn sunhed, og hues ieg her
epther skulle epther din vilge vdrette
thuiler och icke at naar di kommer
hiid ieg strax bliffuer viss om al
tingist gud befaler ieg dig

337.

Du kende vell Plietz som thiende her y gaar
den nogen faa ugger forleden, hans bro
der var kommen hiid y goer, och ther hand
vilde vandre herfra til Roskild y aff
tes och icke saa sñn dreng hoss sig søgte
hand epther hanem vdi et huuss y Hylde
rød, ther hand kom ther ind fandt hand
en Jeger dreng y huuset som spurde han
nem huo hand søgte epther og begønte
att vilde slaa hannem medt en dollich the
herremanden det fornam tog han hannem
pucken af handen och slog drengen tre
saar / det hørde ieg her vere sked y aff
tes.

338.

Jeg haffuer fornomet kere D Præceptor
att mñn kere fru Moder tencker medt
første sñn Maiestetis dreng belau
skicke till Eder att hand kunde lere
latiins sprock och boglig kunster thi

336.

Cogitassem me hac septimana me cer
tiorum fuisse scire abs te, quomodo
iam sit in illo loco in quo es. sed hacte
nus nulli tabelarii uenerunt abs te
quare ad huc singulis diebus eos expec
to ut possent nuntiare mihi de tua
ualetudine: & que post hac secun
dum tuam uoluntatem expediam.
non dubito ut quando uenerint huc
statim certior ero de omnibus rebus.
Deo te commendo.

1 første me *dl M*; 2 fuisse scire *C futurum M*;
4 abs te *C inde M*; 9 ut *dl M*;

337.

Nouisti bene Pletium qui inseruiuit
hic in aula paucis septimanis elapsis
eius frater huc uenerat heri & cum
uellet hinc proficisci Roschildiam heri
uesperi, et non uidit suum famulum
apud se, quæsiuit eum in domo quadam
Hylrede, cum eam intraret inuenit famu
lum uenaris qui eum interrogauit quem
quereret & incepit petere eum pugione
cum nobilis hoc intellexit eripuit ei pugi
onem e manu et percussit famulum tri
a uulnera, hoc audiui hic esse factum
heri uesperi.

4 proficisci *C proficisci M*; Roschildiam *C Ros
childiam M*; 8 uenaris *C venatoris M*; 9 incepit
petere *C incepit statim petere M*; 11 percussit *C
influxit M*; famulum *C famulo M*

338.

Intellexi mi Domine præceptor
quod mea charissima Domina mater
cogitat in primis, suæ maietatis pue
rum Belouium ad te mittere ut discat
latinam linguam & liberales artes nam

hand siger sit sind vere geneidt til boglig
kunsters studering Sandelig mig siu
nes och vere hannem gaffnlig att
holdes under goed discipleen vdi then
ne hans barndoms alder huil-
ken offte er tilbøgelig till det som er
skadeligt och wtucktig vden den tuin
ges vnder discipleen.

339.

Jeg haffuer hørt offte denne vgge och
saa y dag / at den Engelske och His
paaniske skibsflode haffuer slage
des faa dage forleden, och the engel
ske haffuer haffde forvinding men
vdj slagtingen er then spanske flode
skildes att / och en part aff den kom
men hen moed Norge om saa er y sand
hed ved ieg icke endnu foruist ten
ker Jeg meg bliffe herom vissere medt
allførste.

340.

Jeg haffde vel foruent som ieg sidst
skreff dig til hoffpredicanter Mester
Christopher komme hiid nu y mandags
nest forgangende / Men det skede icke
thi hand vden thuiffuel tha var
forhindret medt atskellig bestilling /
dog kom han hiid y dagfftes [< dag afftes?]
nogit
sildig. det vilde ieg icke forholde giff
ue dig till kende om du vilde tale
medt hannem før hand drager her-
fraa / huilcket uden tuiffuel skeer paa
Mandag eller Tiisdag

dicit suum animum ad eas inclinatum
profecto mihi uidetur etiam ei es-
se commodo, detineri sub dis-
ciplina in hac sua puerili etate
quæ sæpe est procliuā ad id quod
malum est et inhonestum, nisi con-
tineatur sub disciplina.

8–9 disciplina C disciplina M; 9 etate C ætate M;
10 procliuā C procliuus M; 11 inhonestum C in-
honestum M; 12 disciplina C disciplina M

339.

Sæpe audiui hac septimana, eti-
am hodie, quod Anglica & Hi-
spanica classis conflisserunt paucis
diebus elapsis, & Angli obtinuerunt
uictoriam. in conflictu est Hispanica
classis dissipata, & pars quædam
eius in Noruegiam. si ita sit reuera
non scio adhuc certo cogito tamen
certiorem futura omnium primo

3 conflisserunt C conflixerunt M; 9 certiorem C
me certiorem M; futura C futurum M

340.

Expectassem bene ut ultimo ad
te scripsi aulę contionatorem ma-
gister Christoferus huc uenire die
lunę proxime elapso, sed hoc non
factum est, nam ipse sine dubio i-
bi erat occupatus uariis negotiis.
sed tamen uenit huc heri uespe
ri ualde cero, id non uellem dif-
ferre indicare tibi si uelles con-
uenire eum antequam hinc pro-
fissitur hinc quod sine dubio
fit die lunę uel martis.

1 bene C quidem M; magister Christoferus C
magistrum Christoferum M; uenire C uenturum
M; 5–6 ibi dl M; 8 cero C sero M; 10–11 profis-
situr C proficiscitur M

341.

Om den fromme mand myn kere hofmeister, haffde ieg vel skreffuet Eder til y goer, kere herbroder, att hand var nu kom men igen fraa skone, paa det y kunde strax haffue kommet hiid, att tale medt han nem, som ieg forstoed Eders kerlighed befalde, nu sist eders bud var hos mig, men hand kom igen y tiffuer dags saare sildig, och strax y Odndags er kaldet til københaffuen for nogen søn derlig bestilling ther med første att vdrette

342.

Du siger dig Friiss haffue seet mange store diur vdi Fyen / sønderlig hior ter saa stoer att du icke troffuer nogen haffue seet stører det forunder ieg mig/ dig torde sige / thi ieg selff haffuer seet tilforn och y goer saa her vdi gaarden, tho saa store var skude her y then ne neste skou/ saadan som Huitfeldt dÿn frend vist mener du aldrig sagst saa store men ieg troer du taler frÿ huoss mig och andre dine gode venner huilcke legget dig alt udÿ then beste mening

343.

Jeg haffuer formerckt aff velbyrdige Gert Randtzau / Slotzherren paa Croneborig/ kiere Dne Præceptor, att hans fader then velbyrdig lerde och naffnkundig mand Henrick Rantzou haffuer kort tiidt forleden sendt Eder til skenck Chronicon Alber

341.

De optimo uiro meo charissimo aule magistro, scripsissem quidem tibi mi domine frater quod iam redierit ex Schania, ut statim ueniretis huc conuenire eum, ut intellexi tuam charitatem placere, cum ultimo tuus nuntius fuit apud me. sed rediit die Saturni ualde senior, et statim die solis uocabatur Hafniam, propter singularia negotia ibi in primis expedienda.

4 ueniretis C uenires M; 6 tuam charitatem C tuæ charitati M; 6–7 ultima C ultimo M; 9 senior C sero? M

342.

Frisi dicis te uidisse multas magnas feras in Fionia, præcipue ceruos adeo magnos ut non credis aliquem uidis maiores. hoc admiror te auderes dicere: nam ipse uidi antea et heri uidi hic in area, duos tam magnos quos sagitarunt hic in proxima silua quales tuus cognatus Huitfeldt dus certo putat te nunquam uidisse tam magnos, sed credo quod loquaris libere apud me et alios bonos amicos quos interpretantur omnia in meliorem partem tibi

4 uidis C uidisse M; auderes C audere M; uidi dl M; 5 heri C heri etiam M; 7 sagitarunt C tormento conflixerant M; 7–8 silua C sÿlva M; 12 quos C qui M

343.

Intellexi a nobilissimo uiro Gerardo Ransouio preside Cronenburgii charissime Domine Præceptor, quod eius pater nobilissimus, doctus & celebris uir Henricus Rantsouius breui tempore elapso misit tibi dono Chronicon Alberti

GOD LATIN – FESTSKRIFT TIL PETER ZEEBERG
Renæssanceforum 12 • 2017 • www.renaessanceforum.dk
Bent Christensen & Chr. Gorm Tortzen: Christian IV i sommeren 1588

ti Abbet til Staden / om y haffuer foet
thenne bog / beger ieg y vilde tilskicke mig
then medt dette bud / ieg skall medt før
ste sende eder then igen / gud befaler ieg
Eder

Abatis stadencis si accepisti hunc
librum, peterem uelles mittere mihi istum
cum hoc nuntio, inprimis remittam tibi.
Deo te commendo.

1 Gerardo C Gerhardo M; 6 misit C miserit M;
Abatis C Abbatis M; 7 stacentis C stadensis M;
accepisti C acceperis M

Som det klart fremgår, kan den påtænkte udgivelse ikke laves af os alene, og vi håber på, at de to anmeldere af brevbog c og en række andre kompetente historikere og filologer vil hjælpe os med at virkeliggøre udgivelsen af *Illustrissimi Principis Christiani IV D.G. Regis Daniæ &c electi exercitationes I–III*, der for første gang vil give en moderne læser adgang til et dansk reformationspolitisk uddannelsesprogram for adelsbørn og ikke mindst et indblik i et lidt forsømt renæssancebarns tanker.

Litteratur

- Andersen, Birte 1971, *Adelig opfostring. Adelenes opdragelse i Danmark 1536–1660*, København, 119 (bilag 5).
- Bricka, C. F. & J.A. Fridericia 1878–1891, *Christian den Fjerdes Egenhændige Breve*, Kjøbenhavn.
- Molbech, C. 1850, “Historiske Bidrag til Kundskab om K. Christian den Fierdes Opdragelse og Ungdomsunderviisning”, *Historisk Tidsskrift* 2. Rk. Bd. 3, 245–306.
- Rørdam, Holger Fr. 1872–1873, “Mester Hans Michelsen, Christian IV’s Lærer”, *Ny Kirkehistoriske Samlinger* 6, 156–182.
- Skovgaard-Petersen, Karen & Peter Zeeberg 1989, Anmeldelse af Tortzen 1988 i *Uddannelseshistorie* 1989. 23. årbog for Selskabet for Dansk Skolehistorie, 132–135.
- Tortzen, Chr. Gorm m.fl. 1988, *Liber Compositionum: Christian IV’s latinske brevstile 1591–1593* udgivet af Bent Christensen, Christian Iuul, Børge Kjeldsen, Knud Erik Staugaard, Preben Steen Sørensen, Chr. Gorm Tortzen, *Klassikerforeningens Kildehæfter*.

Illustrationer

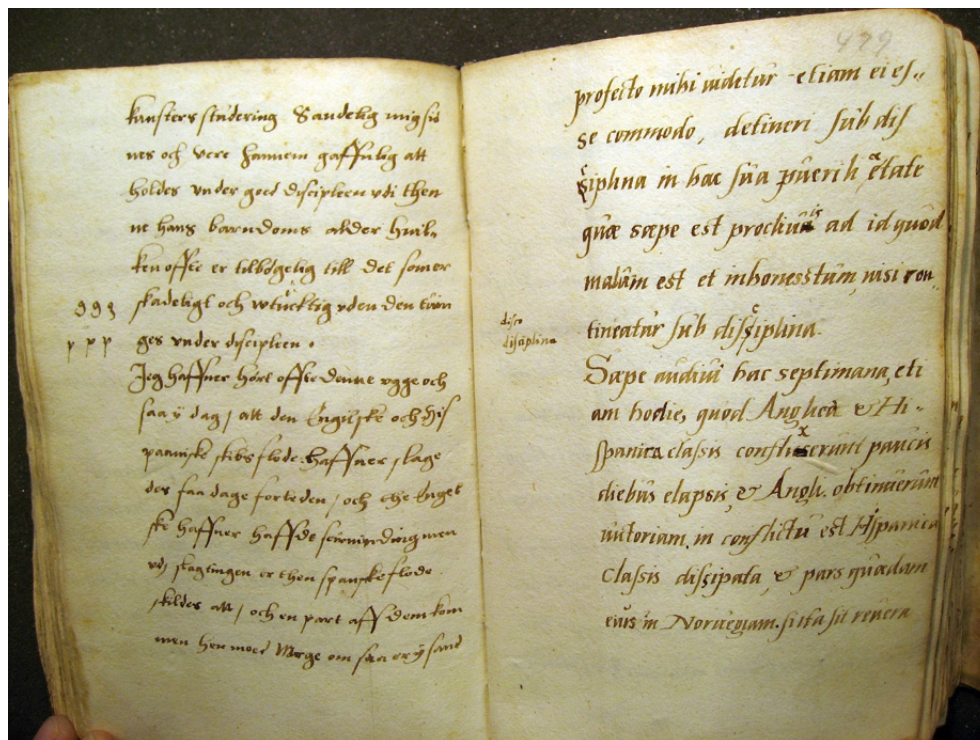

Fig. 1. Liber Compositionum brevstilene nr. 338–339.

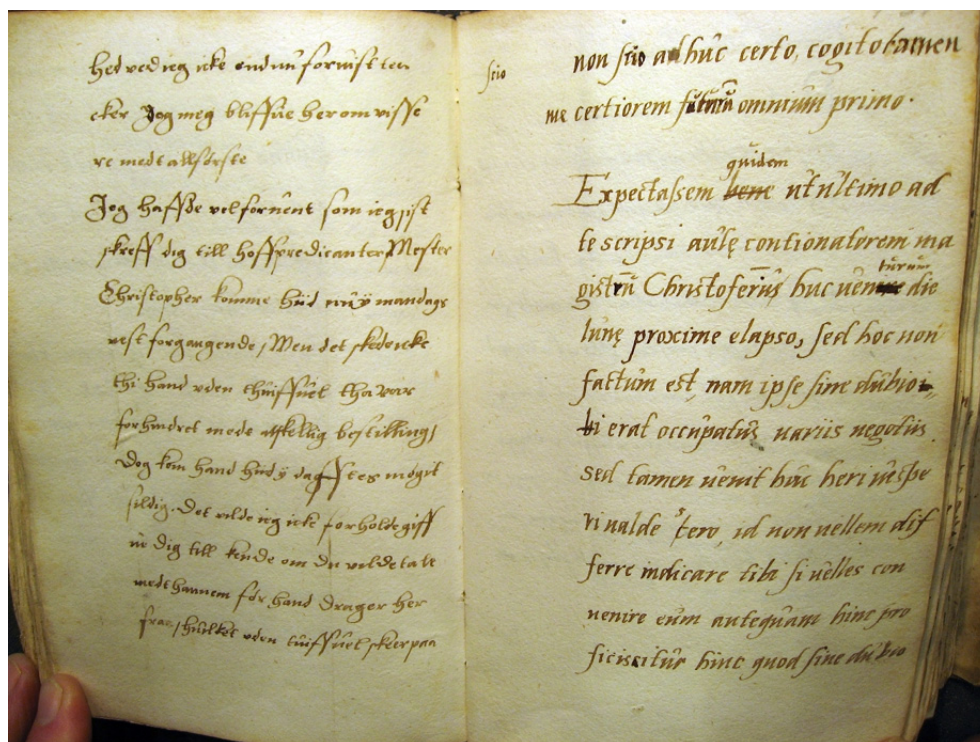

Fig. 2. Liber Compositionum bevstilene nr. 339–340.

